

Bogdan M. Wawrzyniak, Bolesław Wojtasik

Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE STRUKTURĘ AGRARNĄ I DZIAŁALNOŚĆ ROLNICZĄ W REGIONIE PÓŁNOCNO-ZACHODNIM*

1. Wstęp

Struktura agrarna jest tą kategorią społeczno-gospodarczą, która wywiera ogromny wpływ na podstawowe czynniki produkcji w postaci ziemi, pracy i kapitału. Poprzez analizę struktury agrarnej możemy poznać przestrzenne rozmieszczenie gospodarstw rolnych, szachownicę gruntów, możliwości produkcyjne i sposoby kształtowania obszarów wiejskich. Struktura agrarna wskazuje nam na charakterystykę infrastruktury społecznej i technicznej jako pochodną procesów demograficznych i ekonomicznych.

Struktura agrarna jest jednocześnie kategorią historyczną, powstała bowiem w procesie dziejowym jako wynik kumulacji czynników o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. W procesie tym występowały ponadto zjawiska koncentracji i dekoncentracji ziemi, oprócz tego przeprowadzano komasację gruntów, dzielono gospodarstwa wśród spadkobierców, przenoszono własność na nowe podmioty gospodarcze.

Analiza struktury agrarnej nabiera zupełnie nowego znaczenia po naszym wstąpieniu do Unii Europejskiej. Rośnie cena ziemi w związku z płatnością bezpośrednią i pojawianiem się jej nowych potencjalnych nabywców.

2. Materiał i metody badań

Celem badań było prześledzenie czynników wpływających na strukturę agrarną. Badania przeprowadzono w regionie północno-zachodnim, obejmującym pięć

---

* Grant nr 1 HO2E 06426.

województw (kujawsko-pomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie). Region ten charakteryzuje się pewną specyfiką polegającą na tym, że grupuje w sobie gospodarstwa o „zdrowej” strukturze i ma większe nasycenie gospodarstwami wielkoobszarowymi. Pod względem obszaru region obejmuje 34,0% użytków rolnych kraju, a pod względem liczby gospodarstw rolnych – 19,4%.

Podstawowym źródłem badań były wyniki powszechnego spisu rolnego z 2002 r. W badaniach zastosowano metody statystyczne, wyniki badań zaś porównywano między województwami a całym krajem.

3. Charakterystyka struktury agrarnej w regionie północno-zachodnim

Struktura agrarna skupia jak w soczewce całokształt stosunków własnościowych oraz zasad organizacji produkcji rolniczej w powiązaniu z rynkiem rolnym. Mówi o systemie władania ziemią, wielkości jednostki produkcyjnej, a także charakteryzuje elementy prawne i ekonomiczne wpływające na pozycję właściciela gospodarstwa rodzinnego. Struktura agrarna obrazuje ponadto typ i charakter produkcji rolniczej, a także możliwości konfiguracji gruntów w powiązaniu z całokształtem warunków społeczno-gospodarczych (Wawrzyniak 2004).

Czynnikiem obrazującym sposób wykorzystania gruntów rolnych jest struktura agrarna gospodarstw indywidualnych. Strukturę agrarną interpretuje się jako rozkład gospodarstw rolnych według ich obszaru przy założeniu, że ziemia jest decydującym czynnikiem produkcji, a wszystkie pozostałe czynniki są z nią liniowo skorelowane (Szemberg 1998). W 2001 r. na badanym terenie występowało łącznie 364,8 tys. gospodarstw indywidualnych, co stanowiło 19,4% ogólnej liczby gospodarstw. Po analizie tej struktury, polegającej na grupowaniu gospodarstw ze względu na wielkość jednego warsztatu rolnego, okazało się, że gospodarstw małych do 5 ha było o 19,3% mniej niż w skali całego kraju. Może to wskazywać na właściwe relacje między zasobami pracy a zasobami ziemi (tab. 1).

Tabela 1. Indywidualne gospodarstwa rolne według powierzchni użytków rolnych (2002)

Województwo	Liczba gosp. indywidualnych (w tys.)	O powierzchni użytków rolnych (w %)				
		1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	50 ha i więcej
Kujawsko-pomorskie	85 082	32,5	28,7	26,7	10,4	1,7
Pomorskie	45 891	33,8	25,2	27,8	10,8	2,4
Warmińsko-mazurskie	52 314	30,3	19,2	27,5	19,5	3,5
Wielkopolskie	144 023	41,0	24,3	25,5	7,8	1,4
Zachodniopomorskie	37 530	48,8	15,9	20,4	10,7	4,2
Razem – średnio	364 840	37,3	22,7	25,6	11,8	2,6
Kraj	1 881 642	56,6	24,3	14,1	4,4	0,7
Procent – różnica	19,4	- 19,3	- 1,8	+ 11,5	+ 7,4	+ 1,9

Źródło: (Rocznik Statystyczny... 2003).

Na początku lat 90. pojawił się nowy czynnik w postaci dodatkowej ziemi, którą przejął sektor prywatny po restrukturyzacji byłych PGR. Rolnicy i związki rol-

nicze liczyli, że w wyniku wtórnej parcelacji majątków będą mogli w sposób istotny poprawić strukturę agrarną swoich gospodarstw. Natomiast Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa prowadziła co prawda politykę podziału kombinatów PGR na pojedyncze jednostki produkcyjne, ale nadal pozostawały to obiekty liczące ponad 100 ha (Wawrzyniak 2004).

O ile gospodarstwa liczące 50 ha i więcej stanowiły pod względem liczebnym tylko 2,6%, o tyle pod względem powierzchni użytków rolnych aż 24,4%. Najwięcej gospodarstw dużych obszarowo zanotowano w woj. zachodniopomorskim (41,7%), warmińsko-mazurskim (26,9%) oraz pomorskim (22,6%). Historycznie te trzy województwa stanowiły obszar tzw. ziem odzyskanych. Nowe osadnictwo nie było tam tak intensywne, co pozwoliło na zachowanie dużych majątków ziemskich w całości. Natomiast woj. kujawsko-pomorskie i wielkopolskie należały dawniej do ziem podlegających innym regułom reform agrarnych (tab. 2).

Tabela 2. Powierzchnia zajmowana przez indywidualne gospodarstwa rolne (2002)

Województwo	Powierzchnia gospodarstwa (w tys. ha)	Powierzchnia użytków rolnych (w %)				
		1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	50 ha i więcej
Kujawsko-pomorskie	996,6	7,3	18,6	32,9	26,2	15,0
Pomorskie	575,1	6,7	14,7	31,0	25,0	22,6
Warmińsko-mazurskie	836,9	4,1	9,2	24,6	35,2	26,9
Wielkopolskie	1 454,9	10,2	17,7	34,7	21,6	15,8
Zachodniopomorskie	529,9	7,0	8,6	20,4	22,3	41,7
Razem – średnio	4 363,4	7,1	13,8	28,7	26,0	24,4
Kraj	13 450,0	19,9	24,1	26,9	17,4	11,6
Procent – różnica	32,4	- 12,8	- 10,3	+ 1,8	+ 8,6	+ 10,8

Źródło: (Rocznik Statystyczny... 2003).

W celu dokładniejszego scharakteryzowania pozycji poszczególnych województw podano przeciętną powierzchnię indywidualnych gospodarstw rolnych:

Województwo	Średnie gospodarstwo (ha)	W tym użytki rolne (ha)	Lokata
Warmińsko-mazurskie	17,4	16,0	1
Zachodniopomorskie	14,9	14,1	2
Pomorskie	14,4	12,5	3
Kujawsko-pomorskie	12,3	11,4	4
Wielkopolskie	10,8	10,1	7

Badane gospodarstwa rolne znajdują się w czołówce kraju pod względem wielkości jednej jednostki produkcyjnej. Korzystna struktura agrarna wpływa pozytywnie na inne czynniki produkcji.

4. Gospodarstwa rolne według zakresu prowadzenia działalności gospodarczej

Prowadzenie działalności rolniczej należy do podstawowych zadań użytkowników gospodarstw rolnych. Działalność ta odbywa się w sferze produkcji roślinnej i zwierzęcej. Dodatkowo dzieli się na: prace ogólne związane z prowadzeniem

gospodarstwa (np. zakup środków produkcji), na obrót produktami rolnymi oraz na organizację pracy w gospodarstwie rolnym i zarządzanie nią.

Gospodarstwa rolne po okresie względnej jednolitości co do charakteru produkcji ulegają wyraźnemu zróżnicowaniu wewnętrznemu. Podstawową cechą jest stopniowe zmniejszanie liczby gospodarstw „czysto” rolniczych – w badanym regionie stanowią one 65,5% całej populacji. Najwięcej takich gospodarstw było w woj. kujawsko-pomorskim (74,8%) oraz w woj. wielkopolskim (73,9%).

Szukając alternatywnych źródeł dochodów, gospodarstwa włączają się w nurt działalności pozarolniczej w danej wsi czy sołectwie bądź nawet poza gminą.

Zaskakująca była duża liczba gospodarstw nie prowadzących żadnej działalności gospodarczej (20,4%). Najwięcej takich jednostek odnotowano na terenie woj. zachodniopomorskiego (28,8%) i w woj. pomorskim (26,3%). Zanikania działalności gospodarczej dotyczy na ogół gospodarstw małych (1-5 ha) i działek rolnych (do 1 ha). Część małych działek ma charakter rezydencji, ziemia zaś pełni funkcje ozdobne.

Zjawisko przechodzenia na samozaopatrzenie, odłogowanie ziemi lub zalesianie nie jest zupełnie nowe, lecz zastanawiać może skala tego zjawiska. Odzwierciedla bowiem pogorszenie ekonomicznych warunków gospodarowania i obniżenie dochodów z tej dziedziny produkcji (tab. 3).

Intensywność produkcji i warunki gospodarowania są uzależnione od użytkownika i cech osobowych właściciela gospodarstwa rolnego. Można postawić ogólną tezę, że osoba młoda kierująca warsztatem rolnym do 1 roku jest osobą, która przejęła gospodarstwo po rodzicach, wydzierżawiła gospodarstwo lub w inny sposób stała się osobą kierującą. Właściciele takich zagród na ogół dopiero orientują się w sytuacji rynku rolnego, robią rozeznanie co do opłacalności produkcji rolniczej i przymierzają się do określonej specjalizacji (Zegar 2003).

Patrząc na problem czasu prowadzenia gospodarstwa rolnego przez osobę kierującą danym warsztatem, można stwierdzić pewną prawidłowość, polegającą na dość równomiernym rozmieszczeniu osób w poszczególnych przedziałach czasowych. Najwięcej takich osób stwierdzono w przedziale 21 lat i więcej, więc najstarszych i najdłużej kierujących gospodarstwem, a potem w przedziale 6-10 lat (tab. 4).

Tabela 3. Gospodarstwa rolne prowadzące i nie prowadzące działalności gospodarczej w 2002 r. (w %)

Województwo	Gospodarstwa prowadzące działalność gospodarczą				Gospodarstwa nie prowadzące działalności gospodarczej
	razem	w tym			
		wyłącznie rolnicze	rolnicze i pozarolnicze	wyłącznie pozarolnicze	
Kujawsko-pomorskie	7,8	74,8	10,4	2,5	12,2
Pomorskie	73,7	58,3	10,3	5,1	26,3
Warmińsko-mazurskie	76,9	66,0	6,8	4,1	23,1
Wielkopolskie	88,4	73,9	12,0	2,6	11,6
Zachodniopomorskie	71,2	54,7	9,6	6,9	28,8
Średnio	79,6	65,5	9,8	4,2	20,4
Kraj	77,8	65,4	8,8	3,5	22,2
Różnica	+1,8	+0,1	+1,0	+0,7	-1,8

Źródło: (Systematyka... 2003).

Tabela 4. Gospodarstwa rolne według czasu prowadzenia gospodarstwa przez osobę kierującą w 2002 r. (w %)

Województwo	Do 1 roku	3-5 lat	6-10 lat	11-15 lat	16-20 lat	21 lat i więcej
Kujawsko-pomorskie	8,3	13,4	17,2	16,9	15,3	28,8
Pomorskie	10,0	14,1	17,4	15,6	15,2	27,6
Warmińsko-mazurskie	9,7	15,3	18,4	15,1	14,6	26,9
Wielkopolskie	7,1	13,2	17,9	16,8	15,9	29,0
Zachodniopomorskie	11,2	16,2	18,3	13,2	13,5	27,7
Średnio	9,3	14,4	1,8	15,5	14,9	28,0
Kraj	8,3	13,7	18,2	14,1	13,2	32,4
Różnica	+1,0	+0,7	-0,4	+1,4	+1,7	-4,4

Źródło: (Systematyka... 2003).

Występowanie prawidłowości w poszczególnych przedziałach czasowych wskazuje na występowanie zjawiska rotacji pokoleń i obejmowania kierowania gospodarstwem przez nową generację młodych rolników, na ogół już z przygotowaniem zawodowym (Wawrzyniak 2004).

5. Przyczyny zaniechania prowadzenia działalności rolniczej

Znając charakterystykę gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą, warto również poznać przyczyny zaniechania tej działalności. Przyczyny te mają różne źródła: właściwości danego gospodarstwa, cechy fizyczne i psychiczne właściciela, wielość rodziny, położenie wobec miast i szlaków komunikacyjnych.

W strukturze gospodarstw rolnych według przyczyn zaniechania zdecydowanie dominowały motywy ekonomiczne (33,9%), a następnie zdrowotne i rodzinne (20,8%). Badania te potwierdzają znaną ogólnie tezę, że ekonomika produkcji uległa wyraźnemu obniżeniu, co doprowadza do krańcowych decyzji porzucenia całkowicie produkcji rolniczej (tab. 5).

Tabela 5. Gospodarstwa według przyczyn zaniechania prowadzenia działalności rolniczej w 2002 r. (w %)

Województwo	Gospodarstwa z działalnością rolniczą	Gospodarstwa bez działalności rolniczej	Przyczyny zaniechania działalności rolniczej = 100			
			wyłącznie zdrowotne i rodzinne	wyłącznie ekonomiczne	wyłącznie inne	łącznie zdrowotne, rodzinne, ekonomiczne i inne
Kujawsko-pomorskie	85,1	14,9	18,3	35,4	34,5	11,8
Pomorskie	68,4	31,6	23,5	34,4	30,3	11,8
Warmińsko-mazurskie	72,5	27,5	23,4	30,3	33,2	13,1
Wielkopolskie	85,7	14,3	19,3	34,2	33,8	12,7
Zachodniopomorskie	64,0	36,0	1,7	35,2	32,1	13,0
Średnio	75,1	24,9	20,8	33,9	32,8	12,5
Kraj	74,1	25,9	23,3	33,0	27,7	16,0
Różnica	+1,0	-1,0	-3,5	+0,9	+5,1	-33,5

Źródło: (Przemiany... 2003).

W sytuacji polepszenia warunków ekonomicznych część gospodarstw uaktywni działalność i powróci do podstawowej funkcji gospodarstw rolnych.

6. Zakończenie

Przyjęty do badań region północno-zachodni charakteryzuje się stosunkowo dobrą strukturą agrarną w porównaniu z resztą kraju. Struktura ta jest w większym stopniu nasycona gospodarstwami wielkoobszarowymi, które powstały na bazie rozpadłych PGR.

Stosunkowo dobra struktura agrarna była pochodną wielu czynników, w tym zwłaszcza nasilenia występowania gospodarstw rodzinnych, braku tradycji dzieleńia zagród na coraz mniejsze jednostki produkcyjne, wysokiej kultury rolnej itp.

Gospodarstwa rolne reprezentują różne typy warsztatów rolnych w zależności od ich wielkości i siły ekonomicznej właściciela. Występuje ogólna tendencja do dyferencji, z jednej strony wyłaniają się typowe gospodarstwa towarowe, a przy tym koncentrujące produkcję zwierzęcą, z drugiej zaś strony występuje marginalizacja zagród i spychanie ich na boczny tor.

Potwierdzenie znalazła ogólna teza mówiąca o tym, że głównym motywem zaniechania prowadzenia działalności rolniczej są przyczyny ekonomiczne oraz zdrowotne i rodzinne.

Literatura

- Przemiany agrarne*, GUS, Warszawa, 2003.
 „Rocznik Statystyczny Województw”, GUS, Warszawa 2003.
Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, GUS, Warszawa 2003.
 Szemberg A., *Struktura agrarna i polityka strukturalna*, [w:] *Encyklopedia agrobiznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
 Wawrzyniak B., *Charakterystyka gruntów i sposobów ich użytkowania w województwach północno-zachodnich*, Roczniki Naukowe SERiA, t. 6, z. 3, Puławy 2004.
 Wawrzyniak B., *Kierunki ewolucji struktury agrarnej w Polsce w świetle spisów rolnych z 1996 i 2002 r.*, „ACTA Oeconomia” 2004, nr 3(1).
 Zegar J. (red.), *Zróżnicowanie regionalne rolnictwa*, GUS, Warszawa 2003.

FACTORS SHAPING AGRARIAN STRUCTURE AND FARMING ACTIVITIES IN NORTH-WEST REGION

Summary

The aim of the paper is to analyse five north-west provinces on the background of the country as regards to agrarian structure and farming activities.

The agrarian structure is analysed as regards to arable lands area.

Characterizing farming activities shrinking the number of farms running this activity is stated. The main motives of giving up production are economic, healthy and family ones.